

Η Ο Ρ Α Ο Σ

ένα αρχαιογνωστικό περιοδικό

22-25 ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΑΘΗΝΑ 2010-13 22-25

ἐκδότες:

ΑΓΓΕΛΟΣ Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ – ΒΟΥΛΑ Ν. ΜΠΑΡΔΑΝΗ

Γ. Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ – ΑΡΗΣ Ν. ΤΣΑΡΑΒΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡλεκτρονική στοιχειοθεσία: ΗΟΡΟΣ

Σελίδωση – φωτογράφιση – ἐκτύπωση – βιβλιοδεσία: Γ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΕ

Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως: Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ – Γ. Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ

ISSN 1105-2163

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

σημείωμα	7–8
ΑΤΤΙΚΗΣ	
Ν. ΠΑΠΑΖΑΡΚΑΔΑΣ – Ε. ΡΩΣΣΙΟΥ, Τμήμα συνθήκης Αθηναίων του 5ου αι. π.Χ.	9–16
Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Δύο Αττικά ψηφίσματα	17–42
ΒΟΥΛΑ Ν. ΜΠΑΡΔΑΝΗ, Δύο νέα Αττικά ψηφίσματα	43–51
Μ. J. OSBORNE, Additions (real and imagined) to the Corpus of Athenian Citizenship Decrees	53–78
Β. Ν. ΜΠΑΡΔΑΝΗ – Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Τιμαὶ Φανοδήμου Διύλλου Θυμαϊτάδου	79–84
ΚΑΖUHIRO TAKEUCHI, Ten Notes on Inscriptions from the Attic Demes	85–106
Θ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ – Ε.-Λ. ΧΩΡΕΜΗ, Τμήμα καταλόγου Αθηναίων δημοτῶν	107–114
ΓΕΩΡΓΙΑ Ε. ΜΑΛΟΥΧΟΥ, Τὸ ἐνεπίγραφο βᾶθρο τῶν ἀπὸ Φυλῆς τὸν δῆμον καταγαγόντων (SEG 28, 45)	115–144
ΣΟΦΙΑ ΑΛΙΦΕΡΗ, Στοιχεῖα Διονυσιακῆς λατρείας σὲ ψήφισμα τῶν Ἰκαριέων	145–153
ΑΝΔΡΟΝΙΚΗ Κ. ΜΑΚΡΗ – ΝΙΚΗ Α. ΣΑΚΚΑ, Χορηγικὴ ἐπιγραφή Θασρηλίων	155–162
Γ. Ε. ΜΑΛΟΥΧΟΥ – Δ. Σ. ΣΟΥΡΛΑΣ, Ἐνεπίγραφο βᾶθρο λαμπάδος	163–168
Δ. Σ. ΣΟΥΡΛΑΣ, Βᾶθρο λαμπάδος Θεμιστοκλέους Θεοφράστου Ἄγνουσίου	169–174
Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ – Ε. ΡΩΣΣΙΟΥ, Ἐπιγραφή χαραγμένη σὲ βράχο στὴν Καμάριζα Λαυρίου	175–178
ΓΑΛΗΝΗ ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ, Ενεπίγραφος σκύφος ἀπὸ τὴν Κηφισιά	179–186
ΑΡΗΣ ΤΣΑΡΑΒΟΠΟΥΛΟΣ, Ενεπίγραφα καρφιά ἢ Η λογιστικὴ τοῦ στρατοῦ τα ἐλληνιστικὰ χρόνια	187–198
ΜΑΡΙΑ ΝΤΟΥΡΟΥ, Το ἱερό των Νυμφῶν καὶ μία νέα ἐπιγραφή	199–208
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Σ. ΚΡΟΥΣΤΑΛΗΣ, Παραθαλάσσιες ὄχυρώσεις στὴ Σαλαμίνα	209–223
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ	
ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ Ι. ΣΚΑΓΚΟΣ, Νέες ἐπιγραφές ἀπὸ τὴ Λακωνία	225–230
ΕΛΕΝΗ ΖΑΒΒΟΥ, Τιμητικὴ ἐπιγραφή Εὐρυκλειδῶν ἀπὸ τὴ Λακωνία	231–240
ΜΑΡΙΑ Σ. ΔΙΑΚΟΥΜΑΚΟΥ, Νέα ἀνάγνωση τοῦ Μεσσηνιακοῦ ἱεροῦ νόμου (IG V 1, 1316)	241–249
ΕΛΕΝΗ ΚΟΥΡΙΝΟΥ, Ἄνιστάμεν ἐς τὸ γερῶσιον. Νέα ἀνάγνωση καὶ ἐρμηνεία τῆς IG V 1, 1317	251–260

Γ. Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ, Καθώς ἐστὶ ἀμῖν ἡ χώρα. Ἡ βόρεια μεθόριος Μεσσηνίας καὶ Ἀρκαδίας – Ἐπίμετρο: Β. Ν. ΜΠΑΡΔΑΝΗ, Ἡ ἐπιγραφή	261–287
Ξ. ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ – Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφή Φιγαλείας	289–307

ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΛΙΟΝΤΖΗΣ, Ἐπιγραφές Βοιωτίας	309–326
Γ. Ν. ΠΑΛΛΗΣ – Ν. Δ. ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ, Ἀδημοσίευτες ἀπελευθερωτικὲς ἐπι- γραφές ἀπὸ τὴν Ὑπάτη	327–341
ΑΝΘΗ ΜΠΑΤΖΙΟΥ – Γ. Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ, Ψήφισμα τοῦ Κοινοῦ τῶν Μαγνήτων	343–350
ΓΙΑΝΝΗΣ Ζ. ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ, Χρυσὰ ἐνεπίγραφα ἐπιστόμια, νέα καὶ παλαιὰ	351–356
Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ, Ἐνα graffito με ἐμπορικὲς σημειώσεις σε ἀγγεῖο ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη	357–360

ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΓΙΩΡΓΟΣ Κ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ἐπιγραφές ἀπὸ τὴν Ἀνάφη	361–373
Α. Γ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ – Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Νεώτερα ἀρχαιολογικὰ Ἀστυπάλαιας	375–386
Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Ἐπιγραφές Νάξου	387–401
ΖΩΣΗ Δ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Παρικὰ	403–418
Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Νέας ἐπιγραφῆς τῆς Σίφνου ἐπανεξέταση	419–424
Ν. ΠΑΠΑΖΑΡΚΑΔΑΣ, Νέα ἐπιγραφή περὶ Πτολεμαίων ἀπὸ τὴ Σίφνο	425–452
Ν. ΠΑΠΑΖΑΡΚΑΔΑΣ – Ζ. Δ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Σιφναϊκὸ ψήφισμα ὑπὲρ Ἀμφιχάρους Σεριφίου	453–480
ΔΕΣΠΟΙΝΑ Α. ΤΣΑΡΔΑΚΑ, Συμβολὴ στὴν ιστορικὴ τοπογραφία τῆς ἀρχαίας πόλεως Χίου	481–517
ΛΙΛΙΑ Ι. ΜΑΡΑΓΚΟΥ – Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Ἐπιγραφές ἀπὸ τὴν χώραν καὶ τὴν πόλιν τῆς Μινώας Ἀμοργοῦ	519–534

ἔ ρ ε υ ν α

Ε. Π. ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ – Ν. Ι. ΣΚΑΓΚΟΣ, Βουτιάνοι Λακωνίας, Ἐκκλησιές: Ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα. Ι	535–560
Γ. Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ, Παραλειπόμενα ἐκ Λακωνίας	561–564

ν ε κ ρ ο λ ο γ ί ε ς

Μιχάλης Μπορμπουδάκης (18.3.1935–15.5.2010)	565–574
Νίκος Κοπάτος (2.10.1927–30.1.2012)	567–571
	572–574

σ χ ό λ ι α

	575–583
--	---------

φέρ' ὕδωρ φέρ' οἶνον ὦ παῖ, φέρε <δ'> ἀνθεμόεντας ἡμῖν
στεφάνους· ἔνεικον, ὡς δὴ πρὸς Ἑρωτα πυκταλίζω.

Εἰς μνήμην
Φίλιππου Βλάχου
Γιάννη Ζόμπολα
Μιχάλη Μπορμπουδάκη
Ἑκτορα Κακναβάτου
Μιχάλη Τσακίση
Νίκου Κοπάτου

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ – ΑΓΓΕΛΟΣ Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ

Νεώτερα αρχαιολογικά Άστυπάλαιας

Στὸν Χρῖστο Ντούμα

*ἀντὶ πολλῶν καὶ μεγάλων ὀφειλῶν καθενός μας
καὶ διότι μᾶς προσέφερε τὴν ἀφορμὴ γιὰ ἓνα
κοινὸ ταξίδι στὸ Αἰγαῖο*

1. Βαθὺ Ἀστυπάλαιας. Ανιχνεύοντας τα ιστορικά «ίχνη» μιας προϊστορικής θέσης

Η δυτική ακτογραμμή του Μέσα Νησιού της Αστυπάλαιας, σχηματίζει βαθύ κόλπο που δίνει το όνομά του στην ευρύτερη περιοχή (εικ. 1). Στο Βαθὺ αναπτύχθηκαν δύο οικισμοί, σχεδόν ερειπωμένοι σήμερα, οι κάτοικοι των οποίων έως τη δεκαετία του 1960 έλιωναν τους ασβεστολιθικούς βράχους της περιοχής σε ογκολιθικά καμίνια και παρήγαν ασβέστη. Τα βράχια αυτά, συμπαγής δολομιτικός ασβεστόλιθος που ευνοεί τη χαμηλή, αλλά πλούσια βλάστηση και την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας, υπήρξαν το φυσικό στοιχείο που μαζί με τη θάλασσα και τη λιγοστή αρώσιμη γη διαμόρφωσαν τις συνθήκες επιβίωσης των ανθρώπων κοινωνιών της περιοχής, από την 4η χιλιετία π.Χ. έως σήμερα.

Το ακρωτήριο που ελέγχει απολύτως την είσοδο στον κόλπο του Βαθιού και βρίθει αρχαίων λειψάνων ονομάζεται από τους ντόπιους Ελληνικό. Καταλαμβάνει το ανατολικό ακρωτήριο της χερσονήσου Πύργος (μέγιστου μήκους 1400μ., μέγιστου πλάτους 400μ. και μέγιστου υψομέτρου από τη θάλασσα 77μ.), η οποία αποτελεί το βόρειο μέτωπο του θαλάσσιου στενού (Μπούκα), που κλείνει τον κόλπο και τον προστατεύει από τους ισχυρούς βόρειους ανέμους του πελάγους. Το Ελληνικό βρίσκεται, συνεπώς, στο εσώτερο σημείο του φυσικού στομίου του κόλπου, εξασφαλίζοντας πλήρη εποπτεία κάθε πλεύμενου που επιζητεί ασφαλές αγκυροβόλιο, ενώ περιπλέει την Αστυπάλεια.

Στην ανατολική απόληξη του Πύργου ιδρύθηκε την 4η–3η χιλιετία π.Χ. οχυρωμένη εγκατάσταση (ακρόπολη), της οποίας ογκολιθικοί περίβολοι και αναλημματικοί τοίχοι είναι σήμερα ορατοί σε ικανή έκταση (εικ. 2). Στο ψηλότερο σημείο του ακρωτηρίου η έκταση διαμορφώθηκε κατάλληλα στους ελληνιστικούς χρόνους,

και θεμελιώθηκε συγκρότημα πύργου (εικ. 3) με δεξαμενές και άλλα κτήρια, που εμφανίζει σημαντικές ομοιότητες με τον πύργο στην Αγία Τριάδα της Αρκεσίνης Αμοργού. Στη νότια, ηπίως κατωφερή, πλαγιά του ακρωτηρίου διαμορφώθηκε κτιστή κλίμακα που οδηγούσε σε μεγάλο ορθογώνιο κτήριο, το οποίο συνδεόταν με τον τετράγωνο πύργο.

Στα μέσα του 20ού αιώνα, στο εσωτερικό του πύργου χτίστηκε ασβεστοκάμινο, που τροφοδοτήθηκε με το μεγαλύτερο μέρος της ανωδομής του μνημείου.

Τη θέση είχε εντοπίσει από τη δεκαετία του 1970 ο καθηγητής Χρ. Ντούμας, ο οποίος το 2008 διεξήγαγε επιφανειακούς καθαρισμούς από τη βλάστηση στα μνημεία και περισυνέλεξε ενδεικτική κεραμική και εργαλεία¹. Από το 2010 στο Βαθύ εξελίσσεται πρόγραμμα αρχαιολογικών ερευνών πεδίου υπό τη διεύθυνση του γράφοντος και με τη συμμετοχή ομάδας συνεργατών².

Η συστηματική επιφανειακή έρευνα που διεξήχθη το 2011–2012 εξάντλησε το ανατολικό άκρο του ακρωτηρίου, σε έκταση που περιλαμβάνει τα ορατά λείψανα των Πρωτοχαλκών περιβόλων και αναλημμάτων, τις Π-σχημες διαμορφώσεις κατά μήκος των βραχιδών ακτών και το συγκρότημα του ελληνιστικού πύργου. Κατά την επιφανειακή έρευνα περισυνελέγη μεγάλη ποσότητα διαγνώσιμης κεραμικής της 4ης–3ης χιλιετίας π.Χ. και των ιστορικών χρόνων, λίθινα εργαλεία και σκεύη, μετάλλια αντικείμενα, αρχιτεκτονικά μέλη, νομίσματα (εικ. 4–5) και άλλα. Ευρήματα, όπως τμήμα μαρμάρινου βιολόσχημου ειδωλίου, που εκτίθεται ήδη στο τοπικό Μουσείο, επαναπροσδιορίζουν γεωγραφικά τον Πρωτοκυκλαδικό πολιτισμό, αποδεικνύοντας ότι η Αστυπάλαια αποτελούσε μέρος της επικράτειάς του.

Το πλέον σημαντικό εύρημα του «προϊστορικού ορίζοντα» στο Βαθύ υπήρξε η αναγνώριση και ταυτοποίηση μεγάλου αριθμού προϊστορικών βραχογραφιών σε ευρεία έκταση των βράχων του ακρωτηρίου, λατομευμένων και φυσικών (εικ. 6).

1. Βλ. Έργον 2008. Η σημασία που απέδιδε ο καθ. Χρ. Ντούμας στη θέση αποτυπώνεται στις συζητήσεις που είχε μαζί μας κατά τη διάρκεια των μαθημάτων του 1986–1987, οπότε μας δίδασσε την 3η χιλιετία π.Χ. στο Αιγαίο και επιθυμούσε να οργανώσει την έρευνα της θέσης. Είχαμε, τότε, «στρατολογηθεί» μερικοί φοιτητές, ενθουσιασμένοι που θα ζούσαμε την περιπέτεια μιας ανασκαφής, στην οποία θα φτάναμε με βάρκα και θα μέναμε σε σκηνές. Ο σημερινός χωματόδρομος έγινε πολύ αργότερα φέρνοντας τα πρώτα οχήματα στο Μέσα Βαθύ.

2. Η έρευνα πεδίου στο Βαθύ Αστυπάλαιας χρηματοδοτείται από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και τελεί υπό την αιγίδα της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας. Βλ. Έργον 2008, 2011, 2012, 2013. Στις εργασίες πεδίου στο Βαθύ μόνιμοι συνεργάτες είναι ο τοπογράφος-μηχανικός Δ. Νιώτης, ο αρχιτέκτων Π. Ντούμας, ο ζωγράφος-σχεδιαστής Ν. Σεπετζόγλου και ο συντηρητής αρχαιοτήτων Π. Αγγελίδης. Για τη συνδρομή στο πρόγραμμα της Αστυπάλαιας ευχαριστές οφείλονται προς τους ιδιοκτήτες της υπό έρευνα έκτασης Δημήτρη, Ιωάννη και Μανώλη Σταυλά, στους λιγιστούς κατοίκους του Βαθιού και στον Δήμαρχο Αστυπάλαιας Π. Κονταράτο.

Διαπιστώθηκε ότι σε τρεις περιπτώσεις διαμορφωμένων ατραπών που κατέληγαν σε «πυλίδες-εισόδους» προς την προϊστορική ακρόπολη υπήρχαν βραχογραφίες πλοίων (μήκους έως 0.70μ., εικ. 6), εγγχειριδίων με T-σχημες λαβές (μήκους έως 0.30μ.) και σπειρών (διαμέτρου έως 0.20μ.), οι οποίες παρόλη τη μακρά έκθεση στην αιολική και θαλάσσια διάβρωση διακρίνονται ικανοποιητικά, ιδίως κατά την ανατολή του ήλιου. Περισσότερες βραχογραφίες διαπιστώθηκαν και σε άλλα σημεία του ακρωτηρίου, όπως οι αναλημματικοί τοίχοι της ακτής, τα λατομευμένα πρανή και ο ριζιμός βράχος του ανώτερου επιπέδου του ακρωτηρίου, όπου αιώνες μετά ιδρύθηκε ο πύργος.

Η τυπολογική αναγνώριση των επίκρουστων κωπήλατων σκαφών (παριστάνονται τουλάχιστον τρία πλοία με ψάρια και άλλα θέματα στην πλώρη τους) ως απολύτως αντιστοιχών εκείνων που απεικονίζονται στα Πρωτοκυκλαδικά τηγανόσχημα σκεύη από τη Χαλανδριανή Σύρου και στις βραχογραφίες από την Κορυφή τ' Αρωνιού στη Νάξο καθιστά το εύρημα του Βαθέος εξαιρετικά σπάνιο. Οι σπείρες, το πλέον γνωστό θέμα της Πρωτοκυκλαδικής τέχνης, που αποδίδει τα κύματα της θάλασσας και συμβολίζει την ατέρμονα κίνηση ως κινητήρια δύναμη στη σκέψη του προϊστορικού νησιώτη, έχει πυκνότερη διασπορά στον οικισμό, ενώ απαντά και στην επίπεδη ανώτερη επιφάνεια της ακρόπολης, όπου ίσως ήταν διαμορφωμένος υπαίθριος χώρος κοινωνικών συναθροίσεων. Τα ευρήματα, διαπιστωμένα σε μεγάλη έκταση της χερσονήσου και πάντοτε σε ορατά σημεία των γκρίζων βράχων που την καλύπτουν, εμπλουτίζουν σημαντικά το θεματολόγιο των Τελικών Νεολιθικών και Πρωτοκυκλαδικών βραχογραφιών από τον Στρόφυλα της Άνδρου, τη Νάξο, την Ηρακλειά και άλλα νησιά, θέτοντας σε νέα ερμηνευτική διάσταση την τέχνη της βραχογραφίας και την αρχική της διάδοση στις πρώιμες κοινωνίες του Αιγαίου.

Στη βόρεια ακτογραμμή, ακριβώς κάτω από τον πύργο και το μεγάλο προϊστορικό ανάλημμα, εντοπίστηκε ελλειψοειδής κατασκευή από μισοβυθισμένους βραχώλιθους σε τοξοειδή διάταξη και κάθετα λαξευμένος βράχος που την κλείνει στο χερσαίο τμήμα, διαμορφώνοντας εξέδρα στο επίπεδο του χειμέριου κύματος. Ο καθαρισμός της «εξέδρας» έφερε στο φως δύο ευρύστομα αγγεία του τέλους της 4ης χιλιετίας το ένα και των μέσων της 3ης το άλλο, τα οποία βρέθηκαν *in situ*, θαμμένα προσεκτικά μέσα στο αμμόχωμα (εικ. 7). Το δεύτερο αγγείο, ερευνημένο ήδη, περιείχε ταφή (εγχυτρισμό) αρτιγενούς βρέφους³. Κυκλικά λαξευμένα ορύγματα, επίσης κατά το μήκος της βόρειας ακτής, πιθανόν ανήκουν σε ημιυπόγειους θαλαμωτούς τάφους, όπως δείχνουν ελάχιστα κατάλοιπα της ίδιας εποχής από το εσωτερικό τους.

Η πυκνότητα των ορατών λειψάνων της προϊστορικής περιόδου σε όλη την

3. Η μελέτη των ανθρωπολογικών ευρημάτων γίνεται σε συνεργασία με τον καθ. Simon Hillson (UCL London).

έκταση του ακρωτηρίου υπαγόρευσε τη συστηματική εξερεύνηση της χερσονήσου του Πύργου τον Ιούλιο του 2013. Με την εμφάνιση όλο και περισσότερων βραχογραφιών (κυρίως με παραστάσεις σπειρών και τριγωνικών εγχειριδίων) κατά το μήκος των ακτών, την αποτύπωση μεγάλου πλήθους ανθρωπογενών κατασκευών, λαξευμένων ή δομημένων σε όλη την έκταση της χερσονήσου (λείψανα οικιών, ογκολιθικοί περιβόλοι, δρόμος με λαξευτές βαθμίδες κλπ), που χρονολογούνται δύσκολα λόγω της ελάχιστης επιφανειακής κεραμικής, αντιμετωπίσαμε το Βαθύ ως αρχαιολογικό πεδίο ευρείας γεωγραφικής έκτασης, δεδομένου ότι το πόλισμα, με το οποίο συνδέεται ο πύργος στο Ελληνικό, εντοπίζεται στο χαμηλό ύψωμα της απέναντι του ισθμού πλαγιάς, όπου οικοδομήθηκε ο βυζαντινός ναός του Αγίου Ιωάννη και τα πρανά του οποίου βρίθουν κεραμικής ύστερων ιστορικών αιώνων.

Δύο απρόσμενα ευρήματα της εντατικής μας περιόδευσης στη χερσονήσο τεκμηριώνουν τη διαχρονική ανθρώπινη δραστηριότητα στο Βαθύ κατά τους πρωιμότερους ιστορικούς χρόνους και προσδίδουν στη θέση αυτή την ενδιαφέρουσα «ιδιωτικού βίου» διάσταση των αρχαίων κατοίκων αυτής ή της ευρύτερης περιοχής κατά τον πρώιμο 6ο και τον ύστερο 5ο αι. π.Χ., όπως θα δείξει ο καλός φίλος Άγγελος Ματθαίου, που με ενθουσιασμό παρακολούθησε τα ευρήματα από τις πρώτες ώρες που εντοπίστηκαν⁴.

Σε ειδυλλιακό σημείο που βλέπει το υδάτινο στενό του κόλπου, στο ήπιο πρανάς της νότιας ακτογραμμής του ακρωτηρίου και σε μικρή απόσταση από ένα βράχο κατάστικτο με σύστημα τρεχουσών σπειρών εντοπίστηκε στην επίπεδη επιφάνεια μεγάλου βραχόλιθου αδρό, αλλά βαθύ χάραγμα δύο φαλλών, διατεταγμένων κατ' ορθή γωνία και με κυκλικό «κρίκο» ανάμεσά τους, που έφερε στιγμή στο κέντρο. Παρόμοιος κρίκος υπάρχει νοτιότερα στον ίδιο βράχο, με άλλα, μη διακρινόμενα, βραχογραφήματα (ρηχές κοιλότητες σε πυκνή διάταξη κλπ.), που ίσως είναι προϊστορικά, όμως. Στην πλαϊνή πλευρά του βράχου, κάτω ακριβώς από τη δεύτερη συστάδα των χαρακτών σημείων, έχει λαξευτεί ανάστροφα και με γραμμάτα λοξά, που μειώνονται σε μέγεθος σταδιακά, η επιγραφή Δίων (εικ. 9). Η μείωση του μεγέθους των γραμμάτων ακολουθεί τον προσφερόμενο χώρο της κατακόρυφης επιφάνειας.

Η επίπεδη «έδρα» του βράχου, όπου έχουν αποδοθεί οι φαλλοί, και η ανάστροφη χάραξη της επιγραφής δείχνουν ότι ο απολαξευμένος ριζιμός βραχόλιθος υπήρξε

4. Με αφορμή τα ευρήματα που εν συντομία παρουσιάζονται εδώ επιθυμώ να ευχαριστήσω για την ουσιαστική τους συνδρομή στην απαιτητική, αλλά εξόχως απολαυστική «περιπέτεια» στο Βαθύ, τους 15 φοιτητές μου στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και τους υπόλοιπους συνεργάτες μας στο πεδίο, τους φίλους Βαγγέλη Ξυδέα και Βάλια Μπάστη, και τους ελάχιστους αλλά παθιασμένους με την εργασία μας κατοίκους του χωριού.

ο ευρύχωρος τόπος των συναναστροφών του Δίωνος, ο οποίος έγγραψε με αρκετά βαθεία γράμματα το όνομά του, πρηγής επί του βράχου. Βέβαια, οι φαλλοί και η επιγραφή δεν είναι απαραίτητο να συμπίπτουν χρονολογικά και εννοιολογικά, ούτε ο Δίων να είναι ο συντάκτης της, αλλά μικρή πιθανότητα υπάρχει για αυτά, όπως τεκμηριώνει η σχετική βιβλιογραφία.

Άλλες επιγραφές δεν βρέθηκαν στην ακτογραμμή, σε αντίθεση με τα προϊστορικά βραχογραφήματα που είναι πυκνότερα τριγύρω, και σαφέστερα ήταν διαρκώς ορατά κατά τους αιώνες που ακολούθησαν. Εάν αυτά αποτέλεσαν την έμπνευση για το χάραγμα του Δίωνος δεν το γνωρίζουμε, δεν μπορεί όμως να αποκλειστεί ότι οι «γραπτοί βράχοι» έδιναν το ερέθισμα στους συναγελαζόμενους στο όμορφο ακρογιάλι για μία ακόμα επί των ίδιων βράχων «γραφή».

Στην κορυφή της χερσονήσου, ύστερα από μία αρκετά κοπιαστική ανηφόρα από την πεδινή ζώνη του ισθμού που συνδέει τον Πύργο με την υπόλοιπη στεριά, η λιγοστή βλάστηση επέτρεψε την καλύτερη παρατήρηση της ψηλότερης επίπεδης περιοχής, από όπου η θέα στο ανοικτό τρικυμώδες πέλαγος, στο απάνεμο άνοιγμα του κόλπου και τη θαυμάσια ακτή του Βαθιού είναι εντυπωσιακή, ακόμα και με τον δυνατό βοριά του Αιγαίου. Στο σημείο εκείνο, σε υψόμετρο 52μ. επάνω από τη θάλασσα, με τη βόρεια ακτή σχεδόν κρημνώδη και πίσω (δυτικά) να αναπτύσσεται ο αφιλόξενος βραχώδης όγκος της κορυφής (Χοντρό Βουνό τον ονομάζουν οι ντόπιοι), ανάμεσα στις πυκνές ανθρωπογενείς κατασκευές (κτήρια, αναλημματικές εξέδρες, λίθινους περιβόλους κλπ.) οι ελάχιστες λεπίδες οψιανού είναι η μόνη ένδειξη για τη χρήση της περιοχής, αφού η επιφανειακή κεραμική απουσιάζει παντελώς.

Στην ψυχωφελή για τις αισθήσεις αυτή θέση, ανάμεσα στους ριζιμούς βράχους που αναφύονται παντού και τα λιγοστά σκίνα, βρέθηκε η δεύτερη επιγραφή της εφετινής μας έρευνας, χαραγμένη στην επίπεδη, αλλά έντονα λοξή προς τα ΝΔ όψη ενός μικρού κυβικού βραχόλιθου, ορατών διαστάσεων 0.60–0.75μ. Η πολύ πρωινή ώρα εντοπισμού της επιγραφής και η εμπειρία μας από την ορατότητα των προϊστορικών βραχογραφιών μόνο κατά τις δύο πρώτες ώρες μετά την ανατολή, δημιουργεί ενδιαφέροντες συνειρμούς για το κατά πόσο ο χαρακτήρας του πρώιμου βου αι. π.Χ. συμεριζόταν και επιδίωκε ανάλογη «ορατότητα» για την ερωτική του δήλωση στα γυμνά βράχια της κορυφής⁵.

5. Ο αναφύομενος βραχόλιθος (δεν μπορεί να διαπιστωθεί επί του παρόντος εάν αυτός ήταν λιθόπλινθος ανθρωπογενούς κατασκευής) σχηματίζει ορθή γωνία με τρεις ισαπέχουσες αδρά λαξευμένες όμοιες πέτρες κατεύθυνσης βορρά-νότου, αλλά αυτή η παρατήρηση απαιτεί ανασκαφική διερεύνηση. Στη γύρω περιοχή επισημαίνεται η πλήρης απουσία κεραμικής και οψιανών, ενώ μόνο ένα τμήμα λίθινου τριβείου βρέθηκε νοτιοδυτικότερα, μάλλον σε τοίχο κάποιας κατασκευής (κτηρίου;).

Η δίστιχη επιγραφή είναι χαραγμένη βουστροφηδόν με μεγάλα γράμματα ύψους έως 0.12μ. που έχουν γίνει με ομοιοπαχείς γλυφές (εικ. 8). Τον πρώτο στίχο καταλαμβάνει το όνομα του εραστή (Νικασίτιμος). Στον δεύτερο στίχο είναι χαραγμένα το ρ. σίφε και το όνομα τού ερωμένου Τιμίωνα.

Ν<ι>κασίτιμο<ς> | ῥ̣σφε Τιμίωνα.

Η επιγραφή χαραχτηκε εκεί, στο ψηλότερο επίπεδο πλάτωμα της χερσονήσου, όπου μπορούσε να φιλοξενηθεί πολυάνθρωπη δραστηριότητα, σαφέστατα για να είναι ορατή σε όποιον περιδιάβαζε την όμορφη αυτή τοποθεσία. Η εύρεσή της (και εδώ) κοντά σε βράχο που είχε ανάγλυφα αποδοσμένες σπείρες του προϊστορικού «βίου» της περιοχής, δημιουργεί ανάλογους συσχετισμούς με εκείνους που αναπτύξαμε για την κατά ενάμιση αιώνα νεότερη επιγραφή του Δίωνος. Ενώ όμως η παράκτια βραχώδης ζώνη δύσκολα μπορούσε να διαθέτει κάποια εγκατάσταση της κλασικής περιόδου συνδεδεμένη με την επιγραφή (εκτός ίσως από φυλακείο για την εποπτεία του κόλπου), η περίοπτη θέση, όπου καταγράφηκε το ερωτικό πάθος των δύο νέων της αρχαϊκής περιόδου και η πυκνότητα ανθρωπογενών εγκαταστάσεων περίξ αυτής θα μπορούσαν να τη συνδέουν με κάποιο κτηριακό συγκρότημα (φρουρά ή γυμνάσιο- οι βοσκοί δεν αποκλείονται), που να δικαιολογεί το «εγγράμματο» επίπεδο τουλάχιστον του ενός από τους δύο εραστές.

Στους βράχους του Βαθιού αποτυπώθηκε, μεταφορικά και κυριολεκτικά, η διάνοια του προϊστορικού Αιγαιοπελαγίτη με τις βραχογραφίες της 3ης χιλιετίας π.Χ., η ερωτική επιθυμία των εφήβων του βου και τα φαλλικά χαράγματα του ύστερου 5ου αι. π.Χ., η αρχιτεκτονική οχρωματική τέχνη των ελληνοιστικών χρόνων, αλλά και η χριστιανική πίστη, όπως δείχνει η μεσαιωνική Παναγιά της Μπούκας στην απέναντι ακτή. Τα χνάρια αυτά κάνουν το Βαθύ ένα διαχρονικό νησιωτικό κέντρο σημαντικών «ανθρώπων έργων» και τα γκρίζα βράχια του παλίμψηστο πεδίο της καταγραφής τους.

[A.B.]

2. Δύο νέες επιγραφές

Κατά την διάρκεια τής επιφανειακής έρευνας στην περιοχή Βαθύ τής Αστυπάλαιας που διεξήγαγε ο φίλος καθηγητής Ανδρέας Βλαχόπουλος (βλ. τὸ προτασσομένο σημείωμά του) τὸν Ἰούλιο τοῦ 2013 μὲ ὀμάδα φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων ἐντόπισε δύο ἐπὶ βράχου ἐπιγραφές. Ἡ πρώτη βρέθηκε τὴν 16η Ἰουλίου καὶ ἡ δεύτερη μετὰ δύο ἡμέρες, τὴν 18η. Τὴν εὐρεσὴ τους ὁ φίλος Βλαχόπουλος ἔσπευσε εὐγενῶς νὰ μοῦ ἀνακοινώσῃ, νὰ μοῦ στείλῃ φωτογραφίες, καὶ νὰ μοῦ προτείνῃ νὰ τις παρουσιάσω. Ἐπὶ πλέον ἔθεσε στὴν διάθεσή μου

γύψινο έκμαγειό πού κατεσκεύασε ό έμπειρος συντηρητής κ. Π. Άγγελίδης. Τέλος με προσεκάλεσε νά ταξιδέψωμε μαζί στην Άστυπάλεια στις 18–19 Όκτωβρίου, ώστε νά ιδώ τόν τόπο και τις έπιγραφές. Και από την θέση αυτή τόν ευχαριστώ θερμότατα για την προθυμία του και την έμπιστοσύνη πού μου έδειξε.

1. Έπιγραφή χαραγμένη σε ριζιμοό βράχο ύποκυάνου άσβεστολίθου στην περιοχή Βαθύ (εικ. 8).

Διαστάσεις λίθου: ύψ. 0.66μ., μήκ. 0.65μ.

Ύψ. γραμμ. 0.065–0.07μ. (Ο) – 0.10–0.12μ (Ι, Ε).

Η έπιγραφή είναι χαραγμένη βουστροφηδόν. Σημειωτέον ότι τά γράμματα είναι καλογραμμένα, χαραγμένα βαθειά και με σταθερό χέρι, και ύποδεικύνουν άνθρωπο άσκημένο στην γραφή.

Περί τά μέσα του βου αι. π.Χ.

N<ι>κασίτιμο<ς> →

ὄψε Τιμίονα. ←

Φιλολογική μεταγραφή: N<ι>κασίτιμο<ς> | ὄψε Τιμίωνα.

1 ΝΚΑΣΙΤΙΜΟ ό λίθος. Τό Ν διακρίνεται καθαρώτατα, ενώ τό Ι (γιώτα) δέν έχει χαραχθή. Τού Κ είναι χαραγμένες και οι δύο λοξές κεραίες. Τό Ο (δμικρον) δέν διακρίνεται ολόκληρο, αλλά τό άριστερό και δεξιό τόξο, τό δεξιό μάλιστα είναι άχνότερο, ίσως διότι είναι χαραγμένο σχεδόν στην άκμή του λίθου. Τό τελικό Σ φαίνεται νά έχει παραλειφθή. Γράφω «φαίνεται», διότι στην άρχή του 2ου στίχου πρὸ του άρχικού Ο (δμικρον) του ρήματος διακρίνεται τμήμα άχνής άνοικτης καμπύλης, πού εάν δέν είναι τυχαία, θά μπορούσε νά άνήκη στο Σ. Ίσως λοιπόν εκείνος πού έχάραξε την έπιγραφή κατ' άρχάς δέν έχάραξε τό σίγμα λόγω έλλείψεως χώρου στο τέλος του 1ου στίχου· κατόπιν, όταν άρχισε νά γράφη τόν δεύτερο στίχο ή όταν τόν ολοκλήρωσε, άποφάσισε νά στριμώξει τόν τελικό Σ του όνόματος του πρώτου στίχου.

Η έπιγραφή είναι ή πρώτη άρχαϊκών χρόνων πού γίνεται γνωστή από την Άστυπάλεια. Η L. H. Jeffery, *The Local Scripts of Archaic Greece*, Oxford 1961, 291, σημειώνει την έως τότε άγνοιά μας. Τό άλφάβητο έμφανίζει δύο γράμματα, τά Ι και Σ, πού άπαντούν στο άλφάβητο τής Ρόδου, και όχι σε εκείνο τής γειτονικής Θήρας (και τής Άνάφης), βλ. L. H. Jeffery, LSAG, τόν πίνακα τών γραμμάτων τών έπιχωρίων άλφαβήτων στο τέλος του βιβλίου· έπιπλέον δέν ύπάρχει ψίλωσις του δασέος φθόγγου φ, όπως συμβαίνει στην Θήρα (βλ. τά παραδείγματα παρακάτω) και την Κρήτη.

Τό ρήμα τής έπιγραφής δηλώνει τό έρωτικό περιεχόμενό της, ενώ τά δύο όνόματα γένους άρσενικού προσδιορίζουν και τό είδος της.

1 N<ι>κασίτιμο<ς>· τό όνομα άπαντά σε έπιγραφές του Ευξείνου Πόντου, βλ. IosPE I² 403 (πρὸβλ. SEG 40, 615), 416, και SEG 28, 637.

2 ὄφιε = ὄφιε· παρατατικός του ῥ. οἴφω (Δωρ.) = ὄχεύω 1, ἀλλὰ μόνο γιὰ ἀνθρώπινα ὄντα, πρβλ. Πλούτ., Πύρρος 28: τῶν δὲ πρεσβυτέρων τινὲς ἐπηκολούθουν (sc. Ἀκροτάτῳ) βοῶντες· οἶχε Ἀκρότατε καὶ οἴφε τὰν Χελιδονίδα· μόνον παῖδας ἀγαθοὺς τᾶ Σπάρτα ποίει· πρβλ. IG XII 3, 536 (Θήρα, 7ος αἰ π.Χ.)· στὸν νόμο τῆς Γόρτυνος, IC IV 72, II.3, ἀπαντᾶ οἴπει (= οἴφῃ)· πρβλ. ἐπίσης τὴν παροιμία Μίμν. 15 (*Anthologia Lyrica Graeca*, I, ed. E. Diehl, Leipzig 1949³): ἄριστα χωλὸς οἴφει. Ἀπὸ τὸ ρῆμα παράγεται καὶ τὸ οὐσιαστικὸ οἰφόλης (ὁ καταφερῆς περὶ τὰς ἡδονάς, *lewd*), πρβλ. IG XII 5, 97 (Νάξος, 5ος αἰ. π.Χ.): Δωροφέα | Καρίων | οἰφόλης, καὶ τὸ θηλ. οἰφόλις, πρβλ. Εὐστάθ. 1597.29.

Γιὰ τὸν νοῦν τῆς ἐπιγραφῆς πρβλ. τὶς Θηραϊκὲς ἐπιγραφές: IG XII 3, 537 a: [μὰ τὸν -] κ(?)αὶ τὸν Δελπίνιον ἢ Κρίμον τε(ῖ)δε ὄφιε, παῖδα Βαθυκλέος, ἀδελπίεόν· 538 καὶ IG XII 3 suppl. 1411, b: Ἀμο[τ]ίονα ὄφι<ῆ>ε Κρίμον [τ]ε(ῖ)δ[ε].

Τιμίονα (= Τιμίωνα)· τὸ γράμμα μετὰ τὸ Ο τοῦ ὀνόματος δὲν εἶναι τὸ δωρικὸ σάν, ὅπως ἀρχικῶς ἐπίστεψα κρίνοντας ἀπὸ τὶς φωτογραφίες καὶ πρὶν ἰδῶ τὸν λίθο. Ὅτι εἶναι Ν διέκρινε ἀπὸ φωτογραφία πού τοῦ ἔστειλα ὁ παλαιὸς φίλος καθ. Merle Langdon καὶ εὐγενῶς μοῦ τὸ ἔκανε γνωστὸ μὲ ἐπιστολή του· τὸν εὐχαριστῶ πολὺ. Ἡ αὐτοψία τοῦ λίθου ἐβεβαίωσε τὴν ἀνάγνωσή του. Τὸ ὄνομα Τιμίον μαρτυρεῖται σὲ ἐπιγραφὲς τῆς Λακωνίας καὶ τῆς Ἀρκαδίας, βλ. IG V 1, 97, 1295, καὶ V 2, 38, 174a.

Καὶ τὰ δύο ὀνόματα δὲν ἦσαν γνωστὰ προηγουμένως στὴν Ἀστυπάλαια.

2. Ἐπιγραφὴ χαραγμένη κατωκέφαλα στὴν κατακόρυφη παρειὰ ριζιμοῦ βράχου ὑποκυάνου ἀσβεστολίθου στὴν περιοχὴ Βαθύ (εικ. 9). Τὰ γράμματα ἔχουν γίνει μὲ κρούση ἀμβλέος ὄργανου, ὥστε κάθε κεραία ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀριθμὸ ἀκίδων. Στὴν ἄνω πλευρὰ τοῦ βράχου καὶ πολὺ κοντὰ στὴν ἐπιγραφὴ ὑπάρχει χαραγμένο μὲ τὴν ἴδια τεχνικὴ μεγάλου μεγέθους ἀνδρικό ὄργανο ἐν στύσει, καὶ ἴσως ἓνα δεύτερο, ὀλιγώτερο φυσιολογικὰ ἀποδιδόμενο.

Ἦψ. γραμμ. 0.07μ. (Ω, Ν) – 0.09/10μ. (Δ, Ι).

Τέλη 5ου ἢ ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Δίων.

Τὸ ὄνομα⁶ δὲν ἦταν γνωστὸ προηγουμένως ἀπὸ τὴν Ἀστυπάλαια. Εἶναι κοινὸ καὶ μαρτυρεῖται στὰ γειτονικὰ νησιά, βλ. P. M. Fraser – E. Matthews, LPGN I, 142 s.v.

6. Ἀμέσως μετὰ τὸ τελικὸ Ν τοῦ ὀνόματος διακρίνεται βραχύτερη σχεδὸν κατακόρυφη κεραία. Δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι εἶναι ἡ κεραία ἐνὸς Ι (γιῶτα). Ἐὰν παρὰ ταῦτα εἶναι γιῶτα, τότε τὸ ὄνομα βρίσκεται στὴν δοτικὴ καὶ ἡ σύνδεσή του μὲ τὰ ἀμέσως ὑπερκείμενα ἀνδρικά μόρια ἐν στύσει καθίσταται εὐλογώτερη.

Εικ. 1. Αστυπάλαια. Ο κόλπος Βαθύ (λήψη από το ύψωμα του πύργου)

Εικ. 2. Βαθύ. Η προϊστορική ακρόπολη από Βορρά.
Διακρίνονται τα αναλήμματα της 3ης χιλιετίας π.Χ. και ο ελληνοιστικός πύργος στην κορυφή

Εικ. 3. Ο ελληνιστικός πύργος από τα ΝΔ. Στο εσωτερικό του σύγχρονο ασβεστοκάμινο

Εικ. 4-5. Χάλκινο κορινθιακό νόμισμα Ιουλίων - Κλαυδίων (14-64 μ.Χ.), επιφανειακό εύρημα από το εξωτερικό θεμέλιο του πύργου

Εικ. 6. Βραχογράφημα τριών πλοίων στο εσωτερικό μέτωπο πυλίδας προς την ακρόπολη (3η χιλιετία π.Χ.)

Εικ. 7. Κατά χώραν αγγείο στην επίπεδη εξέδρα της β. ακτής

Ειχ. 8. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ Νικασιτίμου καὶ τοῦ Τιμίωνος

Ειχ. 9. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ Δίωνος